

O‘SMIRLARNING RUHIY RIVOJLANISH JARAYONIDA OTA-ONALAR VA PEDAGOGLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Ro‘zmetova Aziza Ilxomovna

*Xorazm viloyati Hazorasp tumanidagi
45-son maktabi amaliyotchi psixologi*

ANNOTATSIYA

O‘smirlik davri o‘zining taqlidchanligi, muhim nuqtai nazarning shakillanmagani, hissiyotga beriluvchanligi, mardligi, tantiligi bilan farqlanadi. Bu o‘smirlarga xos xususiyatdir. Shuning uchun tashqi ta’sirlarga beriluvchan o‘smir o‘g‘il- qizlarga alohida e’tibor berish talab qilinadi. Bu yoshda o‘smir rivojida keskin o‘zgarishlar ro‘y beradi. Bu o‘zgarishlar biologik, fiziologik hamda psixologik o‘zgarishlardir.

Kalit so‘zlar: o‘qish, muloqot, ruhiy, ma’naviy, xususiyatlar, a’zolar, o‘zgarishlar, tashqi qiyofa, jinsiy balog‘at, jiddiy munosab, qarama-qarshiliklar, yetuklik, ruhiy rivojlanish, emotsiyalar

KIRISH

O‘smirlik yoshining o‘ziga xos xususiyatlari kattalardan ularga nisbatan jiddiy munosabatda bo‘lish lozimligini taqozo qiladi. Kattalar ular faoliyatini nazorat qilishlari, faoliyat motivlarini doimo e’tibordan chiqarib qo‘ymasliklari lozim, aks holda o‘smir hayotida noxush xususiyatlarning paydo bo‘lishi ham mumkin. Shuning uchun o‘smirlik yoshi bola taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega. O‘smirning jismoniy jihatdan o‘shida jinsiy balog‘atga yetish katta rol o‘ynaydi, jinsiy balog‘atga yetish o‘smir organizmi faoliyatida jiddiy o‘zgarishlar yasaydi. Jinsiy balog‘at natijasida o‘smirlarda o‘ziga xos psixik holat vujudga keladi. Shuning uchun bu davrda maktab va oilada ta’lim- tarbiya ishlari to‘g‘ri yo‘lga qo‘yil- masa, o‘smirning yosh fiziologik xususiyatlari xisobga olinmasa, uning xulq atvoridagi salbiy sifatlar ortib borib, bola xarakterining tarkib topishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi va keyingi hayoti davomida ham o‘zgartirish qiyin bo‘lgan chuqur iz qoldirishi mumkin.

O‘qituvchilar, tarbiyachilar, sinf rahbarlari dastavval shuni chuqur anglashlari lozimki, jinsiy yetilish organizmning jismoniy taraqqiyotga ta’sir qilishdan tashqari o‘smirning psixik taraqqiyotiga ham albatta ta’sir qiladi. O‘smirlarda jinsiy yetilish munosabati bilan shu paytgacha ularga noma’lum bo‘lgan va qandaydir ma’noda ular uchun kutilmagan jinsiy moyillik va tegishli fikrlar, xislar, kechinmalar, qarama-qarshi jinsga spetsifik qiziqish, ma’lum mazmundagi kitoblarga, kinofilmlarga, kattalarning gaplariga bo‘lgan qiziqishlarning paydo bo‘lishi mutlaqo zarur, tabiiy va me’yoriy holdir. Jinsiy tarbiyaning muhim vositalaridan biri o‘smirlar diqqatini odamlar

oʻrtasidagi intilish munosabatlar doirasidan boshqa ob'ektlarga koʻchirishdir. Bu oʻsmirlar diqqatining jinsiy kechinmalar ustida toʻrejaishini ozaytiradi. Oʻsmirning hayot kechirish tarzi va uning psixik taraqqiyotga taʼsiri. Kichik yoshdagi oʻquvchilardan farqli ravishda oʻrta yoshdagi oʻquvchilarning hayot kechirish tarzida jiddiy oʻzgarishlar roʻy beradi. Oilada, maktabda va oʻquvchilar jamoasida oʻsmirning mavqei sezilarli darajada oʻziga xos xususiyatlarni yuzaga keltiradi. Oʻsmirlarning oila aʼzolari bilan ham yangicha munosabat oʻrnatishlari lozim boʻladi.

Oʻsmir shaxsining takomillashuvi va shakillanishiga turtki boʻlgan omillardan biri oʻquv faoliyati motivlaridagi sifat oʻzgarishlardir. Oʻsmir endi faqat bilimlar tizimiga ega boʻlish, oʻqituvchining maqtovini eshitish va «5» baholarni koʻpaytirish uchun emas, balki tengqurlari orasida maʼlum ijobiy mavqeni egallash, kelajakda yaxshi odam boʻlish uchun oʻquv motivlari ustuvor boʻlib boradi, lekin oʻquv faoliyati motivlari orasida bilish, yangi bilimlarga ega boʻlish motivi kuchsiz boʻlgani sababli, ular maktabga borgisi kelmaydi, oʻqishga ogʻrinib kelib, salbiy xis tuygʻular va xavotirlik xislarini boshdan kechiradi. Kattalar tomonidan oʻsmirning yurish turishi, xulqiga javob berish talab qilinadi. Oʻsmirga uning ilgari qondirilib kelinayotgan ehtiyoj va xohishlari endi qondirilmaslighi, ularning koʻpidan voz kechish lozimligi uqtiriladi. Oʻsmir qiyinchilik bilan boʻlsada, oʻzining yangi mavqeini tushuna boshlaydi, oʻz xulqini oʻzgartirib unga moslasha boradi. Maktabda oʻsmirning mavqei yanada keskin oʻzgaradi. Uni endi bir necha oʻqituvchi oʻqitadi. Oʻsmir oldida har bir oʻqituvchining oʻziga xos metod va usullariga moslashish, ularning talablarini anglab, bilib olish kabi murakkab vazifa turadi. Endi oʻsmir koʻpgina yangi oʻquv fanlarini oʻrganib olishi kerak boʻladi.

Oʻsmirning bolalar jamoasiga boʻlgan munosabati ham murakkablashadi. Oʻsmirga oʻzining oʻqishi, mehnati va xatti- harakatlariga masʼuliyat bilan qarash jamoat topshiriqlarini aniq bajarish, bilim va koʻnikmalarni egallashda reja boʻyicha sistemali ravishda koʻtarila borish kabi avvalgidan koʻra jiddiyoq talab quyiladi.

Bola kamolotining bu davrini koʻpincha «qiyin», «murakkab», «muhim» davr deyiladi. Ota-onalar hamda hali tarbiyaviy ish sohasida yetarli tajribaga, shuningdek oʻsmirlik yoshidagi bolalarning yosh va individual xususiyatlari haqida zarur bilimlarga ega boʻlmagan yosh pedagoglar, odatda oʻsmirlarni tarbiya-lash juda qiyin deb oʻylaydilar. Lekin hozirgi kunda oʻsmirlarni tarbiyalashni oʻziga xos xususiyatlari, qonuniyatlari, imkoniyatlari, xatti harakat motivlarining ifodalanishi va vujudga kelishining murakkab mexanizmlari fanga maʼlumdir. Oʻsmirlik davri oʻzining taqlidchanligi, muhim nuqtai nazarning shakillanmagani, hissiyotga beriluvchanligi, mardligi, tantiligi bilan farqlanadi. Bu oʻsmirlarga xos xususiyatdir. Shuning uchun tashqi taʼsirlarga beriluvchan oʻsmir oʻgʻil- qizlarga alohida eʼtibor berish talab qilinadi. Bu yoshda oʻsmir rivojida keskin oʻzgarishlar roʻy beradi. Bu oʻzgarishlar biologik, fiziologik hamda psixologik oʻzgarishlardir.

Fiziologik o'zgarish jinsiy yetilishning boshlanishi va bu bilan bog'liq ravishda tanadagi barcha a'zolarining mukammal rivojlanishi va o'sishi, xujayra va organizm tuzilmalarining qaytadan shakllana boshlashidir. Organizmdagi o'zgarishlar bevosita o'smir endokrin sistemasining o'zgarishlari bilan bog'liqdir. O'smirlik yoshida bolalikdan kattalikka o'tish jarayoni sodir bo'ladi. O'smirda psixik jarayonlar keskin o'zgarishi bilan aqliy xususiyatida ham burilishlar sodir bo'ladi. Bu o'zgarishlar jarayonida qiyinchiliklar tug'iladi. Bular, avvalo, ta'lim jarayonida ro'y beradi: yangi axborot, ma'lumotlarni bayon qilish shakli, uslubi va uslublari o'smirni qoniqtirmay qo'yadi. Ko'pgina o'smirlarda o'zidan qonikmaslik holati kuzatiladi. Shuningdek, o'zi haqidagi mavjud fikrlarining bugun unda sodir bo'layotgan o'zgarishlarga to'g'ri kelmayotganligi o'smirni asabiylashishiga olib keladi. Bu esa o'smirda o'zi haqida salbiy fikr va qo'rquvni yuzaga keltirishi mumkin.

Ana shunga o'xshash o'zgarishlar ko'pincha o'smir ruhiyatiga o'z ta'sirini o'tkazadi. U tajangroq, ba'zida huda-behudaga injiqlik qiladigan, serzarda, gap ko'tarmas bo'lib qoladi. O'smirlik davrida yetakchi faoliyat- bu o'qish, muloqot hamda mehnat faoliyatidir. O'smirlik davri muloqotining asosiy vazifasi bu – do'stlik, o'rtoqlikdagi elementar qoidalarni aniqlash va egallashdir. O'smirda psixik jarayonlarning keskin o'zgarishi bilan aqliy faoliyatida ham burilishlar seziladi. Shuning uchun shaxslararo munosabatlarda, o'quvchi bilan o'qituvchi muloqotida, kattalar bilan o'smirlarning muomalasida qat'iy o'zgarishlar jarayonida qiyinchiliklar paydo bo'ladi, bular avvalo ta'lim jarayonida ro'y beradi, yangi axborotlar, ma'lumotlarni bayon qilish shakli, uslubi va usullari o'smirni qoniqtirmay qo'yadi.

Butun a'zolarida keskin fiziologik o'zgarishlar sodir bo'ladi. Unda o'pka, yurak, jigar, taloq, buyrak hajmlari kattalashadi. Bundan tashqari gavda tuzilishi ham o'zgaradi. Kattalarning o'smir yoshidagilarga ta'sir ko'rsatishi, tarbiya berishi uchun eng qulay sharoit bu- mehnat bilan shug'ullanishidir. Agar kichik yoshdagi bolalar yordamchi bo'lish rollaridan qoniqsalar, o'smirlar, ayniqsa katta o'smirlar kattalar bilan teng ravishda faoliyat ko'rsatayotganlaridan, lozim bo'lganda ularning o'rinlariga ham ishlay olishlaridan qoniqadilar. Endi o'smirlar o'yin faoliyatiga kamroq vaqtlarini ajratgan xolda ko'prok o'qish faoliyati va jiddiy ishlar bilan shug'ullana boshlaydilar va ularning bilish jarayonlari jadal rivojlana boshlaydi. O'smirning psixik o'sishini harakatga keltiruvchi kuch uning faoliyatini vujudga keltirgan yangi ehtiyojlar bilan ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar tizimining namoyon bo'lishidir. Vujudga kelgan ziddiyatlarni psixologik kamolotni ta'minlash, faoliyat turlarini murakkablashtirish orqali o'smir shaxsida yangi psixologik fazilatlarni tarkib topdirish bilan asta-sekin yo'qotish mumkin. O'smir o'quvchi ruhiy dunyosida paydo bo'ladigan bunday holatlar balog'at davri o'tishi bilan bir me'yorga kelib qoladi. Lekin farzand o'stirayotgan har bir ota-

ona bolaning o'sishi to'g'risida, uning o'ziga xos xususiyati haqida zarur tushunchaga ega bo'lsalar foydadan holi bo'lmaydi, albatta.

Shu narsani alohida ta'kidlash kerakki, bu yoshdagi o'smirlar o'ta ta'sirchan, ayniqsa tashqi ta'sirga, tashqi voqealarga beriluvchan bo'ladilar. Ishqiy kitoblar o'qish, shunga o'xshash kinofilmlarni tomosha qilishga juda qiziqadilar. O'zlarining tashqi qiyofalariga ko'prok e'tibor bera boshlaydilar. O'g'il bolalarda soch qo'yish, durustroq kiyinish ishtiyoqi tug'iladi, qizlar esa oynaga ko'prok qaraydigan bo'lib qoladilar. Ular o'zlariga oro berishni, malikalarday go'zal ko'rinishni istaydilar, orasta ko'rinishga urinadilar. Bu tabiiy holdir. Yuqori sinf o'quvchilari o'zlarining ma'naviy xususiyatlari bilan boshqa yoshdagi bolalardan keskin farq qiladilar. Ular ham jinsiy, ham jismoniy, ham aqliy jihatdan yetilgan bo'ladilar. Shu tufayli ular vazmin tabiatli, mulohazali, kattalarga hurmat-ehtirom bilan qaraydilar. Ota-onalar farzandlar bilan muomala qilishda ularning shaxsiy xususiyatlari, yosh davrlari hislatlarini hisobga olgan holda ish tutsalar, oilada O'zaro tushunish, totuvlik, hamjihatlik, umuman yaxshi ma'naviy vaziyat vujudga keladi. Otaning onaga yoki onaning otaga qilgan munosabatlari ham shu vaziyat shart-sharoitlariga mos tushishi kerak. Chunki ota-onaning o'zaro totuv hayot kechirishlari, inoq va barqaror, mustahkam oilaning bosh omilidir.

XULOSA

O'smirning oiladagi mavqeining o'zgarishi, maktabda o'qishning yangi sharoiti, bolalarning ijtimoiy hayotida murakkab munosabatlar o'rta yoshdagi o'quvchilar oldiga ko'pgina yangi talablar qo'yadi va ularning butun psixik hayotida yangi qiyinchiliklar tug'diradi. Avval mustahkam o'rnashib qolgan ko'nikma va malakalar yangi hayot kechirish tarziga ko'p jihatdan mos kelavermaydi. Shuning uchun o'smirlarning psixik jihatdan normal hayot kechirishi va o'sishini ta'minlash uchun o'smirlik yoshining o'ziga xos psixologik xususiyatlari e'tiborga olingan ta'lim-tarbiyaviy tadbirlar qo'llanilishi zarur. O'smirlik davri qarama-qarshiliklarga boy davrdir. Uni ba'zi olimlar « krizislar » « tanazzullar » davri ham deb ataydilar. Sababi o'smir ruhiyatida shunday inqiroziy holatlar ro'y beradiki, u bu inqirozni bir tomondan o'zi hal qilgisi keladi, ikkinchi tomondan, o'zi hal qilishga imkoniyati, kuchi va aqli yetmaydi.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vohidov M.V. Maktabgacha tarbiya psixologiyasi. T., "O'qituvchi", 1970
2. G'oziev E. Psixologiya. T., "O'qituvchi", 1994
3. Krutetskiy V.A. Pedagogik psixologiya asoslari. T., "O'qituvchi", 1976
4. Karimova V. Va boshqalar. Mustaqil fikrlash. T., "Sharq", 2000
5. Ahloq-odobga doir hadis namunalari.-T., 1990
6. Internet materiallari